

VALLÁSOS TÁRSULATOK – TÁRSADALMI FOLYAMATOK A társulati élet változó dinamikája Csongrádon a 19. században¹

Zsúfolásig telt templom és még zsúfoltabb körmenetek, anyagi erőt meghaladó kegyes adományok, szaporodó határbéli kereszték, oltárterítőket hímző, egymással versengő úri nők jellemezték Csongrád vallási életét a 19. század utolsó évtizedeiben. A polgárosodás útját kereső mezővárosban ugyan külön bálban mulattak az iparosok, kereskedők, földművesek és kubikosok, nem beszélve a nagygazdákból és értelmiségiekből kristályosodott úri középrétegről, vasárnap – még ha külön családi padokban is – ott feszengett a „kinőt” templomban a város apraja nagyja.

A 98-99%-ban római katolikusok lakta Csongrádon mindig is kiemelkedő volt a reprezentációra való igény, különösen akkor, ha a hit dolgairól volt szó. Itt, a korabeli nagyobb városoktól ellentétben a templomkerülés nem vált a „polgárias magatartásforma” részévé, sőt: a nagygazda urak családjában a vallásosság az értékhierarchia csúcsán maradt, tőlük származtak a legjelentősebb adományok. Példájukat követték azok a kisbirtokos parasztok, szőlőművesek és halászok, akik bekapcsolódtak a szent célú gyűjtésekbe, vagy saját erőből szobrokat, kereszteteket állíttattak a határba.

Ilyen társadalmi környezetben nem meglepő, hogy a vallási társulatokhoz való csatlakozás az 1870-es években presztizscselekménnyé vált; nem volt ritka a tagságok halmozása, az egyesületi hivatalokért való versengés (pl. imakoszorú vezetése). A fent leírt folyamatok Hegyi Antal plébános Csongrádra kerülésével érték el fénypontjukat.

Hegyi Antal teljes erejével vágott neki a meglátásai szerint „pangásban sínlődő”, „külsőségekbe helyezett hitélet” fellendítésének. Új társulatokat szervezett, a régieket megújította. Mindezek működését saját felügyelete alá helyezte, káplánjait pedig kizárta a társulati élet szervezéséből. Mindez nem keltett volna különösebb megütközést, amennyiben a plébános mentesült volna a politikai ambícióktól. A plébános hagyományos szakrális és kulturális közvetítő szerepét kitérítve Hegyi a „polgár-pap” tulajdonságaival felvértezve lépett színre, óriási megütközést és valódi zavart keltve a csongrádi hit- és közéletben. A hivatalnokként és állampolgárként viselkedő plébános a képviselőválasztások idején hevesen kampányolt a 48-as függetlenségi párt jelöltje mellett, saját szerkesztésű közéleti hetilapja hasábjain nyomdafestéket nem tűrő hangon bírálta politikai ellenfeleit. A liberális-kormánypárti érdekelttségű Éder János a Csongrádi Lapban

¹ A kutatást az OTKA NK 81502 pályázata támogatta. A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa.

vágott vissza Hegyi plébánosnak, kinek szemére vetette a „paphoz méltatlan” viselkedésmódot, illetve hogy az általa kézben tartott jámbor társulatokat is politikai célokra használja fel. Hogy hogyan is zajlott a hitélet szervezése Csongrádon a 19. század végén, melyek voltak Hegyi plébános „kérdésesnek” bélyegzett módszerei mellyel a jámbor kisközösségeket szervezte, arról az alábbiakban szólunk. Elsőként vázoljuk fel a Hegyi Antal arcképvázlatát, kinek egyénisége évtizedekig meghatározta a hitélet profilját Csongrádon.

Hegyi Antal, a polgár-pap

Hegyi Antal jeles történelmi események forgatagában, 1848. szeptember 9-én született Hódmezővásárhelyen. Egy homályos, Hegyi által összeállított újsághír arra utal, hogy édesapja kontrás volt egy vásárhelyi bandában.² A tehetséges fiú a középiskolákat szülőhelyén, a teológiát viszont már Vácott végezte, 1872 augusztusában szentelték pappá. Fialat káplánként hosszabb-rövidebb időt töltött Alsónémediben, Nagykőrösön és Kecskeméten. Kecskeméti káplánkodása idején röppent fel először a hír, miszerint Hegyi „a néphez politikai irányú lázító beszédek tart”.³ A káplán hevesen cáfolta a vádakat, ám érvelése nem bizonyult meggyőzőnek így 1875-ben Hódmezővásárhelyre helyezték át. Vásárhelyen viszont határozott jelét adta közösségszervező és irányító tehetségének: az ő nevéhez köthetik a helyi Jézus Szíve társulat útnak indítása és felvirágoztatása.⁴

1876-ban Hegyi visszakerült Vácra, ahol ígéretes karrier várt az intelligens, ám szokatlanul lobbanékony természetű fiatal papra. Felsorolni is hosszú, Hegyi hányféle minőségben szolgálta a váci egyházmegyét. Kezdetben a váci papnevelő intézet tanulmányi felügyelője, valamint az erkölcs- és lelkipásztorkodástan helyettes tanára. 1879-től ugyanebben az intézményben lelki igazgató, 1880-ban gimnáziumi helyettes tanár. Két év múlva már szentszéki jegyző, egyházmegyei levél- és könyvtáros. 1885-ben, az általa igen tisztelt és szeretett Peitler Antal megyéspüspök halála évében püspöki titkár majd irodaigazgató, segédtanfelügyelő és szentszéki tanácsos.⁵

Mikor 1886-ban a megüresedett csongrádi plébánia élére a püspök a kegyúr elé terjesztette a lehetséges jelölteket, Hegyi Antal nevéhez a következő megjegyzést fűzte: „Mindezen jelzett sokoldalú hivatali körben, ritka képzettséget s fáradni nem tudó ügybuzgalmat tanúsítván, egyúttal szilárdjellemmel s tiszta lélek szerinti papi hivatásáról kétségtelen bizonyosságot nyujtván nyugodt lelkiismerettel állíthatom, miszerint (ha) Nagyméltóságod őt kegyesen pártfogolni méltóztatik, a csongrádi kath. hívekre nézve Isten áldása leend e kitűnő buzgalmű egyházi férfiú”.⁶ Az

2 *Tiszavidék*, 1893. szeptember 3. IV. évf. 36. szám, 3. old.

3 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum (továbbiakban: VPL APriv.) – Hegyi Antal, 1875. A kecskeméti egyháztanács elnökének dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

4 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal káplán levele a váci püspökhöz.

5 Сводот 1917. II. 766.

6 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochialis – Csongrád (továbbiakban: VPL Apar. – Cs.) 1886. november 8. A váci püspök levele Gr. Károlyi Sándornak.

előzékeny ajánlás fogékony fülekre talált, így gróf Károlyi Sándor Hegyi Antalt emelte a csongrádi plébánia élére. Választásával egy időben a némedi és ócsai hívek is kérelmeket írtak azért, hogy náluk nevezzék ki Hegyit plébánosnak.⁷ Ünnepeles beiktatását hivatali előde, Virter Lajos végezte 1887 augusztusában.⁸

Az új lelkipásztor igen hamar tanúbizonyságát tette a rekommandációban is kiemelt jellembeli szilárdságnak. Már Csongrádra kerülése évében megtiltotta Magdits Gáspárné református szülészónének, hogy asszisztáljon a római katolikus gyermekek keresztelőjén.⁹ Ugyancsak bírósági ügyé duzzadt a Kevitzky harangozó család ügye, kiket egyik napról a másikra fosztott meg az öröklődő hivatástól.¹⁰ Ő volt az, aki először próbálta fásítani, tisztán tartatni a legelésző állatokkal és sártengerrel övezett templomot és környékét, ám eszközei kissé radikálisnak bizonyultak.¹¹ A lakossággal szemben tanúsított olykor erőszakos, türelmetlen magatartása ellenére kétségtelen, hogy a csongrádi templom Hegyi Antal idejében látványosan szépült, gazdagodott: a berendezés folyamatosan gyarapodott, a liturgikus textíliák megújultak, a plébániaközösség harangot vásárolt, felépült a bokrosi Jézus Szíve kápolna.

Hegyi kemény jelleme és magával ragadó, szuggesztív retorikája erősen megosztotta a hívek közösségét. Egy részük vehemensen kiállt az „aranyszájú” prédikátor mellett, de szép számmal akadnak olyanok is, akik aláírásokat gyűjtöttek annak érdekében, hogy azonnali elhelyezését kieszközöljék. A plébános politikai ambíciói különösen nagy zavart okoztak a plébániaközösségben. Valóságos állóháború alakult ki, mikor Hegyi átvette a „Tiszavidék” című lap szerkesztését (1892) mely az 1894-ben útjára indított „Csongrádi Közlöny” hasábjain folytatódott. A plébános a 48-as ellenzéki Néppárt oldalán állva folyamatosan kritizálta a kormánypárti liberális „Csongrádi Lap” szerkesztőjének, Édes János gimnáziumi tanárnak álláspontjait. A válasz természetesen nem maradt el: a plébános vitás pénzügyei, emberi természetének esendőségei az ellenlábás sajtó állandó témái maradtak. A Hegyi ellen felhozott vádak közt szerepelt, hogy a virágzó vallási társulatokat is csupán becsvágyból istápolja, valójában társadalmi védbástyát épít maga köré. A perpatvar az 1892-es képviselőválasztások idején csúcsosodott ki. Mindennaposak voltak a sajtóperek, Hegyi a Szegedi Királyi Járásbíróság rendszeres „vendége” lett. 1897-ben nyomdáját a súlyos adósságok miatt bezárták.¹²

Hegyi Antal és Schusztér Konstantin megyéspüspök viszonya az 1880-as évek végén kezdett elmérgesedni. Az első, komoly konfliktus Bozsó Mátyás káplán

7 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1885. június 30. A némedi és ócsai hívek levele a váci püspökhöz.

8 TÁNCZOS 2006. 59.

9 VPL Apar. – Cs. Historia Domus. Hegyi Antal kitépelt lapjai 144.-145 old. 1888. Az ügyről bővebben lásd. GYÖNGYÖSSY: „Bába Mesternék” Csongrádon. In: Georgiades Ildikó (szerk.) *Oppidum Csongrád 2013*. Sajtó alatt.

10 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. november 6. Hegyi Antal levele a kerületi espereshez.

11 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1889. március 24. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. Mikor Hegyi kerítéssel vetette körbe a templomteret, kijelentette, hogy a bemerészkedő állatokat kímélet nélkül lelövi. Hogy nem a levegőbe beszélt, annak bizonyítéka egy meglőtt kecske és egy sertés okán kerekedett per.

12 Hegyi Antal politikai tevékenysége Tanczos Rolandnak is felkeltette figyelmét, aki 2006-ban hosszabb tanulmányt szentelt „Csongrád harcos plébánosa” ellentmondásos politikai és közéleti szereplésének bemutatására. TÁNCZOS 2006.

Csongrádra helyezéseinek terve miatt alakult ki, Hegyi ugyanis nem volt hajlandó a „kétes hírű” Bozsót káplánjaként fogadni. Engedetlensége miatt Vácra idézték kihallgatásra, ám a csongrádi plébános különböző okokra hivatkozva nem jelent meg.¹³ Az ügy következménye elsőfokú fegyelmi büntetés lett. Hegyi felháborodott levelek sorozatában bizonygatta az ítélelhozó váci Szentszéknek, hogy a büntetés jogtalan.¹⁴ Ettől kezdve a megyéspüspök és Hegyi Antal viszonya egyre keserűbbé vált. A végső következmények az 1890-es években érték utol a csongrádi plébánost.

Részben a Csongrádi Lapnak köszönhetően (cikkeiket a váci Szentszékre továbbítják) az 1890-es években rohamosan fogyott Hegyi Antal körül a levegő. A bier-i és winterthuri plébánosoktól kapott miseintenciók összegével¹⁵ ugyanis nyugták híján képtelen volt elszámolni, így csongrádi plébánossága utolsó évei a támadással egybekötött haragos önvédelemről szóltak.¹⁶ Hegyi ismét engedetlenségi perbe keveredett, mely az országos sajtó érdeklődését is kiváltotta.¹⁷ Közben folyamatosan ágált a polgári házasságkötés bevezetése és a zsidók recepciója ellen. 1898-ban felfüggesztették a plébánosi működéstől, helyére ideiglenes adminisztrátorként az egykori csongrádi káplánt, Droppa Mihályt neveztek ki.¹⁸ Mintegy válaszul, a budapesti Márián György nyomdájában Hegyi megjelentette sok vitát kiváltó *Legyen világosság! Böjti prédikáció helyett önvédelmére írta és kézirat gyanánt kiadja Hegyi Antal, hivatalától és javadalmától felfüggesztett csongrádi plébános* című munkáját. A kivizsgálás során ezt a röpiratot súlyosbító bizonyítékként értelmezte a Szentszék.¹⁹

Hegyi folyamatosan halmozódó egyházi és polgári peres ügyeinek sora 1902-ben elérte a túréhatárt: büntetése már három havi letöltendő szabadságvesztésre duzzadt. Miután a csongrádi plébános sikertelenül próbálta az igazságügyi miniszter és Ferenc József kegyelmét kieszközölni, 1902. november 5-én elhagyta Csongrádot, majd Hamburgon keresztül meg sem állt New Yorkig. Míg itthon körorzés alatt állt és ingóságait elárverezték, ő Clevelandban átvette a Magyarok Vasárnapja című lap szerkesztését, majd Fairport²⁰ plébánosává neveztek ki. Hegyi életében kiegyensúlyozott évek következtek: az honi sajtóban ért vádakra kintről

13 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. Neszveda István szentszéki biztos dátum nélküli felterjesztése a váci Szentszékhez.

14 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. augusztus 3. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

15 Részlet a Hegyi Antal ügyét tárgyaló váci Szentszéki ülés jegyzőkönyvéből: „Biel-ből és Winterthurból 7 év alatt püspöki engedély nélkül mintegy 104 ezer szent misét vett át kiosztás végett, melyekről számolni nem akar és levelében kijelenti, hogy nem is tud rendszeres kimutatással szolgálni”. VPL APriv. – Hegyi Antal, 1894. október 10. Szentszéki ülés jegyzőkönyve.

16 „Én belőlem már sem a börtön, sem a bitófa nem csinál más embert, mint a minőnek az Isten megteremtett. Azért megvetem ezt az üldözésekkel teljes, nyomorult földi életet és ha kényszerítenek, elmegyek a végletekig barátaimmal együtt: de a mik történni fognak, a ki hallja, mind a két füle megcsendül belé.” VPL APriv. – Hegyi Antal, 1895. december 9. Hegyi Antal levele a váci Szentszékhez.

17 A püspök 1889. január 6-án megbocsájtja Hegyi engedetlenségét, ám mivel magatartása ezek után is támadó marad, 1893. februárjában a Hercegprimás nyílt rosszallását is kiváltja.

18 *Csongrádi Lap*, 1898. január 23. VIII. évf. 4. szám, 3. old.

19 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. A váci szentszéki tanács jegyzőkönyve.

20 Fairport település ekkoriban kb. 3000 lakosú, főként Zemplén és Ung megyéből kivándorolt magyarokból áll. Rajtuk kívül tót, angol, és oroszországból kivándorolt finnek is élnek a településen. TÁnczos 2006. 72.

válaszolt, a Magyarok Vasárnapjában sorra jelentette meg az emigrációjához vezető körülményeit ecsetelő, önvédelmi írásokat. A Csongrádi Lap és a Csongrádi Újság ugyan már jó ideje „erkölcsi halottként” emlegette Hegyit, időnként rövid élcekkkel tartották ébren a lakosság emlékezetét.²¹

1906-ban Hegyi – szándékai szerint ideiglenesen – visszatért Magyarországra, hogy pénzt gyűjtsön egy amerikai magyar árvaház javára. Nemes céljai azonban nem hatották meg a hatóságokat, és Hegyit a szegedi törvényszék elé citálták. Öt hónapi fogházbüntetés után a hátrahagyott amerikai közösség és a csongrádiak kérvényei, hivatalos küldöttségei eredménnyel jártak, így Hegyi Antal 1906. novemberében királyi kegyelemmel szabadult. A folytonos konfliktusokban megfáradt egykori plébános visszaköltözött Csongrádra, ahol átvette az egykor általa alapított Keresztény Fogyasztási Szövetkezet, később a Keresztény Gőzmalom Rt. igazgatását. 1911 és 1919 között csongrádi község főbírája volt.²² A misézésen kívül egyéb papi funkciókat nem látott el. 1919 után nyugdíjba vonult, súlyos anyagi gondjaiban a frissen hivatalába lépő Hanauer Á. István megyéspüspök segítette ki. 1922 szeptemberében még ünnepélyes misével ülték meg papi működésének 50. évfordulóját. Hegyi Antalt magányosan, 1923. július 9-én, 75 éves korában érte a halál.²³

Hegyi Antal személye elválaszthatatlan attól a történelmi kortól, melyben élt. Az útkereső polgár-pap típus megjelenítője ő, aki sajátos emberi természeténél fogva önkénytelenül felszínre hozta az újonnan formálódó társadalmi papkép gyermekbetegségeit. A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy Hegyi Antal és hivatali elődei hogyan vették kézbe a vallásos közösség-szervezést, miként irányították és szervezték a csongrádi társulatokat?

Társulattörténeti vázlat

A csongrádi jámbor társulatok történetének kezdete körülbelül a 18. század közepéig vezethető vissza. A legelső kezdeményezés a *Seraficus Szt. Ferenc Kordás Társulat* lehetett, mely 1767-ben már „régóta” működött. A vezető tisztségviselő az Atya (vagy Ispány) és a Mater, további tisztségviselők a prorektor, ordinat, parens, emeriti parens, vice Mater, Dékány és Dékány asszonyok, illetve a tanácstagok. Az élő és elhunyt tagok számára szentmisét szolgáltattak, ez utóbbi időpontját újhord vasárnapján hirdették ki a templomban „hogy annál nagyobb gyülekezettel és buzgósággal jelen lehessenek a Congregatosok”.²⁴ A kecskeméti ferences atyák által életben tartott egyesület szervezetileg teljesen független

21 „Meszelik a templom tornyát, készítik az állványokat körül, minek nem egy bámulója akad. Egy jóképű menyecske is a bámulók közé keveredik s amint áhitattal emeli fel szeméit a toronyra, igaz meggyőződésből mondja: „Haza jön már Hegyi Antal, azért meszelik a tornyot, nehogy piszkosan találja, félnek tőle, mert megint kisepri az egész városházát.” *Csongrádi Újság*, 1904. július 17. II. évf. 29. szám, 3. old.

22 SEBESTYÉN 2002. 83-84.

23 TÁNCZOS 2006. 74.

24 VPL APar. - Cs., 1767. Seraficus Szent Ferenc társulat jegyzőkönyve.

volt a csongrádi plébániától. 1767-ban, mikor a plébános a korábbi szokásoktól eltérően a plébániára hozta a társulat pénzét tartalmazó egyesületi ládát, Deák István atya és Csenky Györgyné mater valóságos hadjáratot indított a láda visszaszerzéséért.²⁵ A konfliktust a társulat ügyeibe beavatkozó lelkipásztori döntés robbantotta ki. A kordások minden áron igyekeztek megtartani autonómiájukat, és csupán a liturgikus szolgálatok ürügyén (misemondatás, temetés stb.) kívántak érintkezésbe lépni a plébánossal. A váci püspöki levéltárban fellelhető iratok mellett tudomásunk van arról, hogy Nadas István 1768. augusztus 1.-jén keltezett végrendeletében a kecskeméti, radnai és szegedi ferences barátoknak, továbbá a „csongrádi Congregationak” egy-egy akó bort hagyott hátra.²⁶

A kordás társulatot hosszú évtizedekig nem követte hasonló kezdeményezés. A következő mérföldkő 1858, amikor is Virter Lajos plébános megalapítja a csongrádi *Élő Rózsafüzér társulatot*. Megnevezése a későbbi forrásokban következetlen, említik *szentolvasó, olvasó* vagy *rózsafüzér* imacsoportként is. A társulat igen hamar példátlan népszerűsége tette szert a Szűzanyát különös gyöngédséggel tisztelő csongrádi hívek körében. Mindössze négy éves működés után 66 imakoszorút, vagyis 990 aktív tagot mondhatott magáénak.²⁷ Ez a szám 1905-re 2610 főre növekedett, mely a gyakorlatban 174 önálló, 15 tagú koszorút jelent.²⁸ Az imacsoportok nagyobb ünnepeken önálló ájtatosságokat végeztek,²⁹ olykor az oltárszolgálatba is bevonták őket. Hegyi Antal közbenjárására a rózsafüzér koszorúkat 1894-ben győri anyatársulathoz csatolták, így a csongrádi tagokra is az archiconfraternitas egységes szabályzata vált érvényessé. A bekebelezési okiratot Kanda István kanonok, az egyházmegyei ájtatos társulatok központi igazgatója hagyta jóvá még 1887 márciusában.³⁰ A megújult keretek között működő rózsafüzér társulat könyvét 1896-ban már Hegyi plébános saját nyomdájában adták ki.³¹ A 19. század utolsó évtizedeiben a csongrádi rózsafüzér társulatok világi elöljárója Gyovai Döme István kisbirtokos volt. A világi elöljárókat mindig a társulat tagjai választották meg, így a plébánosnak sem az elöljáró személyébe, de még esetleges leváltása ügyébe sem volt beleszólási joga.³² Gyovai Döme jegyzőkönyvben rögzített valómása szerint a társulat az 1880-90-es években Szent Domonkos életnagyságú szobrára (200 Ft.), Szent Antal azonos méretű szobrára (113 Ft) és a Lourdesi

25 VPL APar. - Cs., 1767. Szent Ferenc társulat jegyzőkönyve.

26 Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Levéltár (Továbbiakban: CSML CSL) Végrendeletek. V.B.42.e.

27 Dudás Lajos valószínűsíti, hogy 1858 előtt is működtek Csongrádon 'egyházi egyesületek', de a forrásoknak nyomuk veszett. DUDÁS 1998. 105.

28 VPL APar. - Cs. 1905. augusztus 24. Porubszky József levele a váci püspök felé.

29 „December 25. (...) Az ünnep előestéjén számos háznál egybegyülekezve a szent olvasó társulat tagjai, istenes könyvek olvasása, imák és az ünnep szentségéhez alkalmazott énekek zengedezése közt virrasztva magasztalták és dicsőítették a világ megváltóját”. Szappanos János tanító tudósítása a Katholikus Néplap 1862. decemberi számában. Hivatkozik rá: DUDÁS 1998. 106.

30 Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (Továbbiakban: NPI) 1887. március 20. Kanda István levele Hegyi Antalhoz.

31 Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár (Továbbiakban: TLM NA) 94-2008.1 „Élő Rózsafüzér” társulati imakönyv a csongrádi szent olvasó társulat tagjainak használatára. A Ft. Egyházmegyei Hatóság engedelmével kiadja: A társulat elöljárósága. Csongrádi Közlöny nyomdája, 1896.

32 NPI 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

oltárra helyezendő, tizenöt tizedes nagyolvasóra (16 Ft) gyűjtött jelentősebb adományokat.

Hegyi Antal tehetséges vezető egyéniség volt, így korán felismerte a társulatokban rejlő társadalmi erőt, mely biztosíthatta pozíciójának megerősítését, a közvélemény bizonyos szintű kézben tartását. Csongrádra érkezésének első percétől fogva kezébe vette az Olvasótársulat sorsát. 1894-ben elérte, hogy győri anyatársulat hivatalosan is kinevezze a helyi egyesület teljes jogú igazgatójává.³³ Éberen őrködött afölött, hogy felügyeleti joga kizárólagos és csorbítatlan legyen. Káplánjaiban sosem bízott annyira, hogy megossa velük a vezetési feladatokat, így 1884 után a csongrádi segédlelkészeknek vajmi kevés köze volt a vallási társulatokhoz.

Mikor 1899-ben úgy tűnt, hogy Hegyit végleg felfüggesztik csongrádi hivatalából, Droppa Károlyt nevezték ki helyettesének. Hegyi azonban pár hónap leforgása után váratlanul visszatért a csongrádi plébániára, és nyomban felülbírálta a távollétében bekövetkezett változásokat. Hegyi felháborodásának oka két szobor felállítása volt, melyeket maga szándékozott a templomban elhelyezni.³⁴ Droppa Károly a támadásokra reagálva hangsúlyozta, hogy a plébánia átvételekor a társulatok teljes jogú vezetőjeként lépett elő, így nem csak joga, de kötelessége volt a laikus egyesületeket érintő, folyamatban lévő ügyek intézése. Mivel a kérdéses Szent Antal szobor felállításához és szenteléséhez Droppa püspöki engedélyt kért és kapott, Hegyi Antal panasza elutasításra talált.

Pár évvel a csongrádi rózsafüzér társulat megalakulása után, 1863-ban Korber Antal káplán vezetésével hagyták jóvá az *Oltáregylet* működését.³⁵ Az egyesület a tagok adományaiból kívánta biztosítani a templomi szerelvények feljavítását, cseréjét, miközben rendszeres szentségimádásokat tartottak az Oltáriszentség tiszteletére. A társulat fénykora túlnyúlt a 20. század első évtizedeire, amikor is Porubszky József plébános, a Szentségimádó Papok egyházmegyei igazgatója csongrádi munkásságát az Oltáriszentség dicsőségére ajánlotta fel, és személyesen

33 TLM NA 94-2008.1. 15-16. old. A társulati kézikönyvben megtaláljuk a kinevező okirat kivonatát.

34 A következő levél 1899 februárjában kelt az Egyházmegyei Hatóságnak címezve: „Főtiszteendő Egyházmegyei Hatóság! Az itteni élő rózsafüzér társulat 1897. évi, (...) elnökletem alatt tartott közgyűlése elhatározta, hogy (...) mintegy 150frtnyi költséggel Szent Antal szobrot fog létesíteni oly célból, hogy annak jövedelmeiből az elhagyott, gyámol nélküli házi szegényeket szent Antal kenyerével segítse. Droppa Károly administratornak (Hegyi felfüggesztése alatt a helyettese volt) ugyan fogalma se volt arról, hogy mire való ez a szobor, de azért (...), vállalkozott a felfüggesztésem ideje alatt megérkezett szobor fölállítására. (...) A Ftó. Egyházmegyei hatóság félrevezetésével, a szent rózsafüzér társulat kárára készítettett, hogy úgy mondjam, egy oly buta munkát, mely általános megbotránkozásra szolgált a csongrádi népek. (...) A szobrot 1-ór nem oda állíttatta a hova szánva volt, 2-ór pedig mert egy oly tudatlan kőművesre bízta ezt a munkát, ki életében sem állított fel szobrot, vagy keresztet, és (...) mégis a csatolmányok szerint 27 frot utalt ki a társulat pénztárából, a mihez pedig nem volt egyáltalán semmi joga, mivel a győri anyatársulat által nem volt meghatalmazva az itteni rózsafüzér társulat vezetésére. Az egész szobrot aztán át kellett helyeztetnem oda, a hová szánva volt, de ez a munka szakértő ember kezében már csak 19frt. 45 Krolba került. A társulat ez évi jan. 1-én tartott közgyűlése aztán Döme István társulati előljáróval akarta megtéríttetni a jogtalan elharácsol 27frtot, de mivel szerintem ez kiadásnak okozója Droppa Károly adminisztrátor volt, a társulat megbízásából alázatosan felkérem a Ftó. Egyházmegyei Hatóságot, hogy ővele méltóztassék ezen összeget visszafizettetni (...).” VPL APar. - Cs., 1899. február 28. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

35 Dudás 1998. 105.

vette kézbe a társulat irányítását.³⁶ Hegyi Antal meglepően keveset törődött az Ol-táregylettel.

Csongrádon a következő jelentős fordulatra Edelényi János idejében került sor, aki a püspöki buzdító körlevelek hatására kezdeményezte a *Jézus Szíve társulat* megalapítását. A kezdetben csekély népszerűségnek örvendő társulat Jézus és Mária Szívét ábrázoló képeket hozatott Prágából, majd Jézus Szíve szobrot Tirolból.³⁷ A kultusz Hegyi Antal színre lépésével vált messzemenően kiemelkedővé Csongrádon.

Hegyi már káplán évei alatt kiemelkedő harcosa volt Jézus Szíve ügyének, melynek ékes bizonyítéka a kecskeméti egyesület megalapítása. A kecskeméti *Jézus Szent Szíve Egyesület* 1875-ben több mint 2000 tagot számlált. Nyári vasárnap délutánokon a templomban, télen magánházaknál tartották az ájtatosságokat. Ezen az alkalmakon, mint Hegyi írja: „valahányszor csak tehettem, személyesen megjelentem, soha nem mulasztván el ily alkalomkor néhány buzdító szóban az összesereglett néphez tanítást intézni.”³⁸ Nagyobb Mária ünnepeken az akkori kecskeméti káplán körmeneteket vezetett a szőlők közti Mária kápolnához, és a tagok kérésére - Tárkányi Béla műve³⁹ alapján - társulati imakönyvet állított össze. Hegyi leveléből kiderül az is, hogy bár csupán aligazgatói minőségben foglalkozott a társulattal, a plébános feladatait is átvette.⁴⁰

Az „aranszajú papként” is emlegetett Hegyi Antal lelkesítő szövegei valószínűleg lánba hozták a csongrádi híveket, akik egyre bőkezűbben adakoztak a Jézus Szíve társulat céljaira. A befolyt adományokból és tagdíjakból már a működés első évében lobogót csináltattak, a templomban Jézus Szíve szobrot emeltek. A helyi sajtó tudósítása szerint a társulat alig négy évvel az újjáalakulást követően 8000 tagot számlált.⁴¹ Hegyi feljegyzéseiből kiderül, hogy ebben az időben heti három alkalommal gyűltek össze a Szent Szív tagok, hogy a társulati imádságokat a plébánossal begyakorolják. A Jézus Szíve kultusz mintegy megkoronázásaként, a csongrádi hívek egy 1500 kg súlyú harangot készíttettek Jézus Szentséges Szíve tiszteletére. A harang megcsendítésért járó összeget Hegyi külön kezelte, és a társulat fenntartására fordította. 1895-ben Bokros-pusztán felszentelték az apró Jézus Szíve kápolnát, négy évvel később a társulat teveször damaszt lobogókat és aranyal hímzett vörös miseruhát vásárolt a templom számára.

A század végén a „hagyományos”, elsősorban hitbuzgalmi céllal alakult társulatok mellett megjelent egy egészen újfajta, katolikus érdekvédelmi-politikai színezetű kezdeményezés, a *Katolikus Kör*. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy miként alakultak ki a Katolikus Kör számára szervezeti mintaként szolgáló polgári egyesületek Csongrádon, és miért lelt az ötlet felemás fogadtatásra.

36 VPL APar. – Cs., 1902. december 18. Porubszky József levele a váci püspökhöz.

37 NPI Historia Domus, I. kötet

38 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.

39 TÁRKÁNYI: *Jézus Szent Szívének Imádása*. Szent István Társulat, Eger 1853.

40 „Eddig, részben elfoglaltsága miatt is, vajmi kevés gondja lévén az Apát ő nagyságának e társulatra, a beiratkozó tagokat én vettem fel.” VPL APriv. - Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz. A társulat aligazgatójának Peitler Antal püspök teszi meg Hegyit.

41 DUDÁS 1998. 105.

Egy mostohagyermek: a csongrádi Katolikus Kör születése

A vallási társulatok és katolikus egyesületek fénykora egybeesett a polgári körök és kaszinók divatjával. A 19. század második felében gombamód szaporodó polgári társas körök foglalkozás szerint elkülönülve biztosítottak találkozási, továbbképzési, szórakozási alkalmakat tagjaik számára, alapszabályukat a Belügyminisztérium hagyta jóvá. Általában a tagdíj befizetésének mértéke döntötte el, hogy ki számít alapító, rendes, tiszteletbeli, választmányi és „társalgó” (támogató) tagnak. Az egyesület felépítéséhez mérten rendelkeztek elnökkel, másod elnökkel, jegyzővel, ügyvéddel, pénztárnokkal, könyvtárnokkal, rendezővel. Megbízásuk általában egy évre szólt, a tisztújításról szavazással döntöttek. A közgyűlésekre negyedévente került sor. A tagok számára terem vagy ház bérletével biztosítottak találkozóhelyet, ahol felolvasásokat tartottak, folyóiratokat járattak. Lehetőségeikhez mérten támogatni igyekeztek a művészeti csoportokat (pl. Dalárda) és a város szegényeit.

Az egyik első, helyi kezdeményezés az értelmiségieket tömörítő, Kaszinó néven újjáélesztett *Csongrádi Olvasó Egylet* (1860), melynek 1875-ben újrafogalmazott alapszabályai szerint célja az „értelmiség fejlődését és társas művelődést hasznos olvasmányok és mívelt társalgás útján eszközölni és terjeszteni”.⁴² A Csongrádi Kaszinó feloszlata idején a megmaradt vagyon 10%-át a református egyháznak, 40%-át a katolikus nőszövetség szegényeinek, 40%-át a csongrádi izraelita nőegylet szegényeinek adományozták.⁴³ Az 1869-es alapítású *Csongrádi Polgári Kör*t eredendően iparosok és fölművesek hívták életre. Az egyesület céljait tekintve igen hasonló volt a Kaszinóéhoz.⁴⁴ Az alapító tagok között ott találjuk Sohlya Antal csongrádi főkántort és egykori honvédet is, aki 1876-ban megalapítja a 48-as *Népkört*, a hazafias függetlenségi diskurzus helyi fórumát.⁴⁵ A századforduló táján váltak divatossá az *iparos és gazdakörök*.⁴⁶ Ezeknek a támogatását gróf Károlyi Sándor külön kérte a váci püspöktől.⁴⁷ Miközben sorra alakultak az efféle társas körök, a korabeli sajtó nem győzte felhívni a figyelmet az egyesületek zártsága okozta hosszútávú társadalmi veszélyekre.⁴⁸

42 1886-ban a kibővített alapszabályok között már különösen kiemelten ott találjuk a hazafias, közművelődési és szépművészeti-humanisztikus célokat is. Csongrád Megyei Levéltár, Szentesi Fióklevéltár (továbbiakban: CSML SZL IVB.427.c.V. A Csongrádi Kaszinó iratai. Az egyesület feloszlataára a tagok számának megfogyatkozása okán, 1936-ban került sor.

43 CSML SZL IVB.427.c.V. A Csongrádi Kaszinó iratai. Az adományok megoszlása is mutatja, hogy a Csongrádi Kaszinó tagjai közt jelentős számban képviseltették magukat a módosabb zsidó kereskedők.

44 „Célunk az értelmiség fejlődését és a társas művelődést eszközölvé előmozdítani”. CSML SZL IVB.427.c.V. A Csongrádi Polgári Kör iratai.

45 CSML CSL XV51.128. A Csongrádi 48-as Népkör iratai.

46 Pl. Csongrádi Gazdasági Egyesület (1910)

47 VPL APar. – Cs. 1903. október 11. Károlyi Sándor levele a váci püspökhöz.

48 „Társasköreink, jóllehet vezető elemenk száma csekély, többfelé húzzák s felaprózzák a társadalmat. Csodálatos, hogy a tisztviselők és iparosok, e két polgári rend között érintkezési pontok alig is lelhetők föl. Miért? Pedig csak a gyakori érintkezési pont az, mely a kettő között a mindkettőnek érdekében való kiegyenlítést létrehozhatja. (...) A fel-felcsapódó hullámok, a gyakori érintkezés nivelláló hatása alatt csakhamar elsimulnak s biztosan evezhet rajtok a társadalom hajója.” *Csongrádi Lap*, 1898. március 27. VIII. évf. 13. szám, 2. old.

A város legfontosabb karitatív egyesületei a jómódú helyi polgárasszonyok által létrehozott *Csongrádi Jótékony Nőegylet* és az *Izraelita Jótékony Nőegylet* voltak. Tagjai a betegeket, özvegyeket, árvákat és keresetképteleneket igyekeztek felkarolni, emellett néhány szegény sorsú, ám tehetséges leány iskoláztatását is biztosították, a háború alatt segélyeket küldtek a katonáknak. A jótékonykodás anyagi alapját az általuk szervezett táncmulatságok, hangversenyek és színelőadások biztosították.⁴⁹

A társadalmi átalakulás a katolikus egyházat sem hagyhatta érintetlenül. A római pápának be kellett látnia, hogy az egyházon belüli szemléletváltás immáron elkerülhetetlenné vált. XIII. Leo pápa (1878-1903-ig) kulturális, szociális, karitatív és hitbuzgalmi egyesületek, hitelszövetkezetek stb. létrehozására kezdte buzdítani a híveket. A felhívást a magyar püspöki kar is komolyan vette, így XIII. Leo halála idején már közel 1400 katolikus egyesület működött Magyarországon.⁵⁰ Az egyesületi szerveződés határozott célja a felsőbb és középső társadalmi rétegekben tapasztalható vallási közömbösség és „látszat-vallásosság” felszámolása volt. Könnyen belátható, hogy a vallásellenesnek minősített állami intézkedések (polgári házasságkötés és anyakönyvezés) ellenében indult meg a küzdelem, ezúttal a köz-és magánélet frontján. Csongrádon a 19. század végén három kezdeményezés illeszthető az országos áramlatok sorába: A *Katholikus Kör*, majd a későbbi alapítású *Katholikus Ifjúsági Kör*, illetve a *Keresztény Kaszinó*. Ez utóbbiakra jelen írásomban nem áll módomban kitérni.

A magyarországi Katolikus Köri közvetlen mintájául a német Katolikus Nagygyűlések (Katholikentag) szolgáltak, melynek hatására jött létre a hitbuzgalmi, társadalmi és kulturális szervezeteket összefogó Katolikus Köri Szövetsége.⁵¹ Csongrádon Csapó János káplán, Hegyi Antal plébános „jobb keze” indított mozgalmat a Csongrádi Katolikus Kör megalapítása érdekében. Bár a káplán névlegesen nem volt tagja a Kör vezetőségének, a szervezési feladatok mégis őrá hárultak.

Csapó 1895 decemberében levéllel kereste fel Schuster Konstantin váci megyéspüspököt, melyben támogatásáért esedezett és fővédnöknek kérte fel. Csapó levele szerint az ötlet Csongrád „jóérzésű katolikus polgáraitól” származott, akik küldöttséggel keresték fel őt, hogy továbbítsa igényüket a püspök felé.⁵² A Kör 1896. március 22-én nyerte el a Belügyminisztérium jóváhagyását,⁵³ ám az agitáció már jóval korábban elkezdődött. Február 16-án Csapó János a plébánia épületében hívta össze a csongrádiakat, hogy meggyőzze őket az egyesület létrehozásának szükségességéről.⁵⁴ A gyűlés végén az előmunkálatok végrehajtására elnöknek Hegyi Antal plébánost, jegyzőnek Krezsák Géza segédlelkészt választották meg. Két héttel később a Hegyi Antal által szerkesztett „Csongrádi Közlöny” címlapon közölte Csapó káplán cikkét, melyben az egyesület céljait körvonalazta: „Főcélunk, mint az alapszabályoknak alább közölt két paragrafusából is kitűnik: a valláserkölcsei szellem öregbítése és a felebaráti szeretet cselekedeteinek gyakorlása.

49 CSML SZL IVB. 427.c.II. A Csongrádi Jótékony Nőegylet iratai.

50 ROMSICS 2007. 722.

51 GERGELY 1999. 124.

52 VPL APar. – Cs. 1895. december 31. Csapó János káplán levele a váci püspökhöz.

53 DUDÁS 1998. 105.

54 *Csongrádi Közlöny*, 1896. február 23. III. évf. 8. szám, 3. old.

(...) Egy kath. közszellemet kell teremtenünk, mely a modern pogányságot elfújja a föld színéről, s ne engedje azt, hogy hitünket, lelkünk meggyőződését úton útfélen minden pimasz bántatlanul sértegethesse, összegyűjtjük mindazokat, kiknek lelkében még ki nem aludt a keresztény érzelem, mert csak ha egyek leszünk gondolkodásmódra és akaratra, akkor lehetünk erősek és hatalmasak”.⁵⁵ Erőteljes szavak ezek, melyek a „modern pogányság démona” ellenében hívják zászló alá a katolikus érzelműeket. Miután a minisztériumi engedély lehetővé tette a hivatalos tagtoborzást, az alapító virágzó optimizmussal látott neki a gyűlésekre alkalmas helyiség felkutatásának: „Ha a jelentkező tagok száma oly nagy lenne, hogy egy helyiség szűknek bizonyulna be fogadásukra, két helyiség fog állíttatni”.⁵⁶ Májusra találtak megfelelő házat a Templom utcában, így ki is tűzték az alakuló gyűlés időpontját. A hónap végén „habár számosan léptek már be eddig is (...) még sokan vannak, kik a belépés iránti óhajukat szóbelileg már nyilvánították, de elfoglaltságuk miatt még be nem íratkoztak” egy későbbi időpontra halasztották a Kör megnyitását, melyre hosszas halasztások után csak 1896. novemberében került sor.⁵⁷ Mi volt az oka a késlekedésnek?

A Katolikus Kör létjogosultságának kérdése hónapokon keresztül napirenden maradt, és ötletének első percétől kezdve kiváltotta a helyi ellen-sajtó visszhangját. A Csongrádi Lap 1896 márciusában kiadott cikksorozatában kemény támadást indított a Kör által képviselt eszmeiség ellen. Az érvelés gerince, hogy Csongrádon elenyésző számban élnek más felekezetűek, így a katolikus eszmék féltése teljesen indokolatlan. „Mi értelme van tehát nálunk a ‚Katholikus Kör’ szervezésének? Ezt épp oly szükségtelennek, pláne nevetségesnek tartjuk, mintha ugyancsak nálunk, ahol a 20.803 lélek közül egyetlen-egy sincs más nemzetiség mint magyar, valakinek eszébe jutna magyar olvasó együletet, vagy bármiféle magyar egyesületet állítani azért, mert nemzetiségünket, nyelvünket féltené attól a néhány vásznas tóttól, akik heti vásárok alkalmával a piacon egymás közt nem magyarul beszélnek. (...) A ‚Katholikus Kör’ alakítása e szerint csak arra való lesz, hogy néhány száz fanatizálható, félkegyelmű polgárnak tájékoztatlanságát és észbeli korlátoltságát felhasználva, a felekezeti gyűlöletet szítsák, a polgároknak egy más iránti kölcsönös tisztelet és felebaráti szeretetet romba döntsek”.⁵⁸ Csapó János sem késlekedett a válasszal, és a Csongrádi Közlöny ismét hetekig címlapon foglalkozott a Katolikus Kör kérdésével. A támadások ideig-óráig elérték céljukat, a tagfelvétel a várakozásokkal ellentétben akadozottan haladt.

Csapó János harcos ténykedése, melyet a Katolikus Kör érdekében fejtett ki, láthatóan a plébánossal megegyező értékszemléletnek és a vezető lelkipásztor iránti lojalitásnak tudható be. Csapó káplán volt az egyetlen Hegyi Antal működése idején, aki teljes jogosultságot kapott a plébános nevében végzett agitációra. Sperling segédlelkész vallomása nyomán megvilágosodni látszanak az elmélyült munkakapcsolat összetett okai: „Sperling Béla kifogásolja Csapó János

55 *Csongrádi Közlöny*, 1896. március 8. III. évf. 10. szám, 1. old.

56 *Csongrádi Közlöny*, 1896. március 22. III. évf. 12. szám, 3. old.

57 *Csongrádi Közlöny*, 1896. november 8. III. évf. 4. szám, 3. old.

58 *Csongrádi Lap*, 1896. március 1. VI. évf. 9. szám, 2. old.

tanúvallomását, mert tanúnak nemcsak bérmaatyja Hegyi, hanem nevelő atyja is, ki protestáns vallásról áttérését elősegítette s áttérése után a szemináriumba felvétette s tanulási ideje alatt anyagilag is támogatta s itt Csongrádon is többször volt nála a szünidők alatt, mint vendég”.⁵⁹

Társulatok és társadalom

A csongrádi köznép vallásos érzületét tekintve egyetemes jelenség a nagylelkű, érzelmes, ám mégis kissé hiú és felületes viszonyulásmód az egyház és annak céljai iránt. Hegyi Antal plébános Csongrádra érkezésekor eképpen összegezte benyomásait: „A szó szoros értelmében beteg ember hagyományát örököltem. A hitélet pangásban sínylett. A nép minden vallásosságot a *külsőségekben* helyezett, de a lelkiismeret tisztaságára és szívre éppen nem látszott figyelmet fordítani”.⁶⁰ Tény, hogy a régi csongrádiak különös érzékenységgel kezelték a reprezentáció kérdését. 1867-ben egy tanítónő arról számolt be a váci püspöknek, hogy alacsony fizetése miatt ruhái kopottasak, így szégyenében inkább kerüli a templomot.⁶¹ A plébánosok már a 19. század eleje óta panaszkodtak az örökös templomi zsúfoltságra. Valaki mindig elájult a tömegben,⁶² a kántor kénytelen volt erőszakkal lefurakodni a lépcsőn, hogy részt vehessen a körmeneten,⁶³ a plébános is csak rendőri segítséggel tudott a nép közé férkőzni, mikor a szenteltvíz-hintést végezte.⁶⁴ Egy-egy húsvéti gyónás alkalmával „Csongrádon naponta százak szoktak gyónni”.⁶⁵ A köznép magánadományainak (oltárképek, szobrok, stációk stb.) és misealapítványainak felsorolása vaskos kötetet tenne ki. A csongrádi nép vallásos érzékenysége a politikai csatározások idején is bizton lehetett számítani. Kitűnő példa erre Falk Miksa csongrádi látogatásának esete,⁶⁶ vagy éppen Csatár Zsigmond képviselő megválasztásának körülményei.⁶⁷

59 *Csongrádi Lap*, 1898. május 29. VIII. évf. 22. szám, 2. old.

60 VPL Apar. – Cs. 1887. Hegyi Antal bejegyzései a csongrádi *Historia Domus* kitépelt lapjain. 107. old.

61 VPL Apar. – Cs. 1867. június 15. Pehm Mária tanítónő levele a váci püspökhöz.

62 VPL APriv. – Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

63 VPL Apar. – Cs. 1867. Sohlya Antal kántor dátum nélküli panaszlevele a váci püspökhöz.

64 VPL Apar. – Cs. 1887. Hegyi Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.

65 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. március 21. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

66 „1870-es években Falk Miksa eljött politikai programbeszédet mondani. Mikor beszekerezett utána kiabáltak hogy ‚nem köll zsidó’, mire másnap azzal kezdte a beszédét, hogy Dicsértessék a Jézus! A csongorádiak meglehetősen hangosan rá felelték - ‚Mindörökké Amen’ – s egyszersmind hozzáadták: ‚De azért nem köll!’ Falk Miksa ezt bizonyosan azért tette mert értesült arról, hogy a csongorádi nép nagyon sokat ad a vallásos külsőségekre, s a mióta egy ferenczrendi barát Darók Konstantin a hatvanas években ezt a mondatát a prédikáció előtt divatba hozta, jaj volna annak a papnak, ki a prédikálás előtt ezt a köszöntést elmulasztaná.” VÁRY 1974. 150.

67 Miért nyert Csatár a választásokon? „Mert hát ez a Csatár nem olyan templomkerülő, mint a többi urak, Csatár ugyanis vasárnap elment az öreg misére és a szentély padjában letérdelve ösztetett kézzel imádkozott. (Ha mégis?...) Azután mikor a néphez szóllott ilyeneket is mondott: ‚Látják tisztelt polgártársak, hogy mi mindenfelét beszélnek én rólam az én ellenségeim. De hát ugyan mondják meg, nem így cselekedtek-e valamikor a zsidók is a mi urunk Jézus Krisztussal? Ha ő Istenfia ilyen gyalázatokat eltűrhetett, hát én szegény bűnös ember nem viselhetném el az én rám szórt gyalázatokat?’ Ez volt a csongorádi nép szája íze szerinti beszéd, s azért Csatár hat évig képviselte is Csongorád városát.” VÁRY 1974. 156-157.

Ilyen társadalmi környezetben nem csoda, hogy a különböző vallási társulatokhoz való csatlakozás a 19. század végére presztizskérdéssé vált. Ez nem csak az egyesületek színes palettáján, de megdöbbentő, akár több ezres létszámán is tükröződik. A legkorábbi alapítású rózsafüzér társulat utcánként szerveződött, a közeli házak lakói alkottak egy-egy imakoszorút, nemenként és korcsoportonként elkülönülve. Az imacsoportok azonban igyekeztek megmaradni a településrészek határain belül, melyek az egyes foglalkozási csoportok történelmileg kialakult határvonalai is egyben. A belsővárosban földművesek és halászok, a központban iparosok és értelmiségiek valamint a módosabb lakosok éltek; Sárkányfarok szintén az iparosoké, a lassan kialakuló Piroskaváros és a Kutyafiúfertyály a kubikosoké volt; a földművesek és szőlőművesek jellemző lakhelye a tanyavilág. A foglalkozás- és lakóhely szerinti elkülönülés következménye a szűk értelemben vett területi endogámiára való törekvés. Ezt a jelenséget a korábban említett polgári társas körök és a területi alapon szerveződő rózsafüzér imakoszorúk is konzerválták.

A nem területi alapon szerveződő, kevésbé strukturált társulatok azonban – Hegyi Antal szándéka szerint – oldani próbálták a jegecesedett társadalmi határvonalakat. Bizonyos, hogy a Hegyi által vezetett jámbor egyesületekben minden foglalkozási és társadalmi réteget megtalálunk, a világi vezető szerepeket pedig jellemzően kisbirtokos parasztemberek és parasztasszonyok töltötték be (pl. Gyovai Döme István, Vajdovics Julianna, stb.).

A Jézus Szíve társulat és az Oltáregylet tagjai a templomi közös imaalkalmak, szentségimádások során – akárcsak a szentmiséken – nemenként elkülönülve (balról, a Lourdesi oltár előtt a nők, jobb oldalon a férfiak) illetve családonként csoportosulva foglaltak helyet. Az egyházat kiemelten pártoló családok kb. az 1940-es évekig saját paddal rendelkeztek a Nagyboldogasszony templomban. Ezek a privilegizált helyet biztosító padok a plébános hozzájárulásával készültek el. Jellemzően a kiemelt egyházpártoló családok fordultak ilyen kéréssel a plébános felé. Edelényi János 1884-ben engedélyezte a földbirtokos Faragó Mihály nevének hogy elzárható, családi padot készíttessen az oltár mögött. Kérése csupán annyi volt, hogy a pad központi elhelyezkedése miatt ő rendelkezhesse meg.⁶⁸ Egy későbbi forrásunkban arról szerzünk tudomást, hogy Edelényi a padot saját költségén (24 forintért) készítette el maga és pap vendégei részére, ám megengedte, hogy Faragó Mihályné is használhassa.⁶⁹ 1893-ban szerzünk tudomást arról az újonnan felelevenített szokásról, miszerint a városi előljárók vasár-és ünnepnapokon a 8 órai szentmise alatt a szentélyben lévő két, különálló padban foglalnak helyet.⁷⁰ 1898-ban, mikor Hegyi plébános egy püspöki körlevélre hivatkozva a sekrestyés családi padját eltávolíttatta a templomból, a templomszolga fájdalmasan

68 VPL APriv. – Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspökhöz.

69 VPL APar. - Cs. 1886. december 23. Inventárium Edelényi János halála után.

70 *Tiszavidék*, 1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old. 1865-ben a polgármester rendelete nyomán vasár és ünnepnapokon, míg a misének vége nincs, zárva vannak a csongrádi hivatalok. Dudás 1998. 116.

panaszolta, hogy a többi, összesen 16 privát pad az övével ellentétben továbbra is a helyén maradt.⁷¹

Csongrád esetében nem beszélhetünk rendi gyökerű társadalmi különbségekről; a módos parasztgazdáknak, iparosoknak és a magyar származású, kisszámú értelmiségieknek – a század második felétől inkább „uraknak” – értelemszerűen nagyvonalúbb lehetőségei kínálkoztak az egyházpártolásra, ám ugyanolyan tagjai voltak az egyes társulatoknak, mint az alsóbb néprétegek. A Nagyboldogasszony Plébániahivatal irattárában fennmaradt, Porubszky plébános idejéből származó oltáregyleti tagnévsorban (körülbelül 370 név) a neves Bagi, Draskovits, Faragó, Csanyi Forgó, Herke, Máté és Tari úrhölgyek mellett a város szegényeit is megtaláljuk. A 19. század második felében ezek a családok ápoltak szorosabb kapcsolatot a mindenkori plébánossal, nagylelkű felajánlásokkal, alapítványokkal és hagyatékokkal támogatva az egyház céljait. A széplelkű úri kisasszonyok, feleségek egymással versengve hímezték a szebbnél szebb oltárterítőket, térdeplő párnákat. A finom holmikról Hegyi Antal plébános méltatással egybekötött cirkalmas megemlékezéseket tett közzé hetilapjában.⁷²

Hegyit szokás volt az ellensajtóban „intelligentia-ellenességgel”, vagyis a helyi értelmiségiekkel szembeni elutasító magatartással vádolni. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a csongrádi tanult értelmiségiek jelentős hányada zsidó, vagy elmagyarosodott zsidó volt. „Ennek tán az egyik oka, hogy a törzsökös csongorádi embereknek a csongorádi mondás szerint nem igen volt kedvük sohasem tizenkét iskolát kitanulni”⁷³ – írja Váry Gellért. Hegyi Antal kétségtelenül tanújelét adta a zsidókkal szembeni ellenérzésének (mint a Keresztény Fogyasztási Szövetség megalakítása vagy a rabbi jelenlétének megvétózása az iskolaszékben) ám a jelenleg mögött kora úri középrétegeinek általános mentalitását kell sejtenukn.⁷⁴

Ahogy a század vége felé közeledve egyre differenciálódik a csongrádi társadalom, annál erősebbek az egyes rétegek és foglalkozási csoportok közelítését sürgető hangok. A közvélemény elsősorban az egyháztól várta ennek a híd-szerpnek a felvállalását. Az egyes rétegek áhítatgyakorlatának érintkezése a település egészét átható kultuszok ápolásában (Szűz Mária, Jézus Szíve stb.), az „óriás-társulatokhoz” való csatlakozással, illetve a közös, ünnepi templomdíszítések alkalmával valósul meg.⁷⁵

71 VPL APar. - Cs. 1989. november 22. Bába Szabó Rókus levele a váci püspökhöz.

72 „Draskovits Erzsike kisasszony, Draskovits Dezső úr művelt, kedves leánya Úrnapja alkalmából saját hímzésű, művészi két oltárvánkossal lepte meg plébániai templomunkat. (...) Habár nagyon kedvesen lepett meg minket az értékes ajándék, mégis inkább annak örvendünk, hogy intelligens családaink ifjú sarjai ekképpen gondoskodnak az Isten házáról. Húsvétkor Eszes Mariska, most pedig Draskovits Erzsike tüntette ki magát az Úr hajlékának ékesítésében.” Csongrádi Közlöny, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old. „Wladár Sándorné úrhölgy ó Nagysága Nagyboldogasszony ünnepére saját kezűleg hímzett, gyönyörű szép, két oltár vánkost ajándékozott plébániai templomunk főoltárára, melyhez hasonló még nincs a templomnak”. *Tiszavidék*, 1893. augusztus 13. IV. évf. 33. szám, 3. old.

73 VÁRY 1974. 136.

74 Ld. HANÁK 1978. 471.

75 *Csongrádi Lap*, 1898. június 19. VIII. évf. 25. szám, 2. old.

Társulat, stratégia, politika

Hegyi Antal néhány esztendő leforgása alatt a kor színvonalának megfelelő szervezettségi szintre emelte a csongrádi társulatokat. A tagadhatatlan eredmények cáfolására a csongrádi liberális sajtó azt vágta Hegyi plébános szemére, hogy a jámbor társulatokra csupán azért van szüksége, hogy kellő társadalmi bázist teremtsen politikai céljai megvalósításához, és anyagi hasznot húzzon az egyletekből.⁷⁶ Jelenlegi fejtegetésünk szempontjából kevésbé az anyagi, sokkal inkább a társulatok szervezésének eszmei hozadéka, a felhalmozott kapcsolati tőke és annak megnyilatkozása érdekes.

Tény, hogy Hegyi Antal volt az első csongrádi plébános, aki káplánjait teljes mértékben kivonta az egyesületi élet szervezéséből, és csupán bizalmasának, Csapó Jánosnak engedélyezett némi önálló mozgásteret, hogy híveket toborozzon a Katholikus Kör számára. Az elnöki székben azonban itt is a plébánost találjuk. Hegyi Antal vezető szerepét Csapó János eképpen indokolja a Csongrádi Közöny hasábjain: „És ha a rendes alakuló gyűlésen is őt fogjuk megválasztani, a fölött józanul gondolkodó ember meg nem ütközhetik: mert mindenki természetesnek találhatja, hogy ha az egyházközségben kath. mozgalom indul meg, a plébános, mint a hitközség feje, legyen egyúttal a mozgalom vezetője is.”⁷⁷ Az erősen centralizált szervezési stratégia Hegyi plébánosi működésének utolsó éveiben hozta meg gyümölcsét.

Hegyi Antal felfüggesztésének hírül vételét követően, a sikkasztással vádolt plébános ártatlanságát hangoztató fórum vezéregyéniségei a rózsafüzér társulattól kerültek ki. 1898 februárjában a kiskunfélegyházi esperes-plébános beszédet intézett a csongrádi néphez, hogy megmagyarázza Hegyi Antal felfüggesztésének okait. A politikai ellenlábás Csongrádi Lap eképpen idézi fel a történeteket: „Midőn mise után felolvasták a szent szék ítéletét, néhány előre betreszírozott olvasós asszony közbe kiáltotta: nem igaz! Hegyi ártatlan! stb. Erre aztán moraj keletkezett a templomban, mely annyira fokozódott, hogy a 10 órai mise után a szentszéki ítélet felolvasását abba kellett hagyni”.⁷⁸ Szintén a Csongrádi Lap közölt iróniával fűtött beszámolót Hegyi Antal márciusi visszatéréséről: „Már a vasútnál mintegy 3000 főnyi fehérkendős néném asszony várta az elítélt plébánost, minden némben 1 szál szentelt viaszgyertyát tartott (...) Hegyi felállt a lóczára és sűrű könnyhullatások között jelentette ki, hogy ártatlan. „Krisztust is eláztatták a papok, őt is a paptársai”, mondá. A sok zajos multú némben ezen kijelentésre citrom nagyságú könnyekkel áztatta a kocsi utat. Ily módon igazolták Hegyi Antalt a sikkasztás vádja alól néném asszonyék”.⁷⁹ Júniusban arról értesít a cikkíró, hogy Hegyi elhelyezése miatt a belvárosi lakosok nem hajlandóak részt

⁷⁶ „Ez az ember képes mindenféle szent társulatokat szervezni azért, hogy azokból anyagi hasznot húzhasson”. *Csongrádi Lap*, 1892. január 1. II. évf. 1. szám, 2. old.

⁷⁷ *Csongrádi Közöny*, 1896. március 29. III. évf. 13. szám, 1. old.

⁷⁸ *Csongrádi Lap*, 1898. február 13. VIII. évf. 7. szám, 1. old.

⁷⁹ *Csongrádi Lap*, 1898. március 11. VIII. évf. 11. szám, 2. old.

venni az Úrnapi sátrak díszítésében, különösen az asszonyok „reszelő-meszelő háborúra készek s nem ünnepelnek Hegyi nélkül”.⁸⁰

Összegzés

Az ájtatos társulatok – sajátos lelkiségi céljaik mellett – hatékony eszközei a plébániaközösség több ezer főt magába foglaló, vegyes kötődésű tagjainak csoportosítására, a közösség átláthatóbbá tételére. A társulatok jellemzően a legvalóságosabb híveket fogják össze, akik a világi és az egyházi előjáró (plébános vagy káplán) felügyelete mellett végzik a megszabott ájtatosságokat, miközben adományokat biztosítanak a templom javára, szobrokat készíttetnek, nagyobb ünnepeken oltárt díszítenek. Tower Vilmos azért tartja fontosnak a társulatok ügyét, mert „egyesületek révén könnyebben lehet a nép gondolkozását átalakítani, a lelkületet átgyúrni (...) az egyesületben a pap a néppel való bánásmód lélektanát is megtanulja, amelyet sem könyvből, sem tanfolyamokból nem meríthet”.⁸¹ Hegyi Antal példáján a közvetlen lelkipásztori odafigyelés, a társulatszervezésbe fektetett energia „megtérülése”, társadalmi hatása és ereje válik vizsgálhatóvá. Hiba lenne azonban a Hegyi Antal ellen irányuló liberális sajtóvadászatot visszhangozni, és pusztán hideg számítás eredményének betudni a sosem látott virágzásnak induló közösségi életet. A csongrádi példa szépen illeszkedik a kor általános jelenségei közé, hisz az egész országban hasonló fellendülésnek lehetünk tanúi. Külön kiemelendő a szervezkedés kulcsfigurájának, Hegyi Antalnak, az „arany-szájú plébánosnak” szuggesztív retorikája, energikus és igen ellentmondásos személyisége, mely szerencsésen találkozott a csongrádi hívek fogékonyságával a látványos és reprezentatív alkalmak, események, jelenségek iránt. Bár a plébános és híveinek kapcsolata meglehetősen kiegyensúlyozatlan volt, a vallási társulatok mégis töretlen népszerűségnek örvendtek, és a temérdek új szobor, zászló, egyházi berendezés, az egyre szépülő és tisztuló templom mind a „harcos plébános” és a hívek közös áldozathozatalát dicsérik.

⁸⁰ *Csongrádi Lap*, 1898. június 12. VIII. évf. 24. szám, 2. old.

⁸¹ TOWER 1940. 160.

Irodalom

CHOBOT Ferenc

1917 *A váci egyházmegye történeti névtára II. A papság éleadatai.* Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki nyomda Váczon.

DUDÁS Lajos

1998 Adatok a Római Katolikus Egyház 19. századi Csongrádi működéséről. In: GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István (szerk.): *Oppidum Csongrád 1998.* Csongrád, 99-120.

GERGELY Jenő

1999 *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945.* Pannonica Kiadó, Budapest.

HANÁK Péter (főszerk.)

1978 Magyarország története 1890-1918. VII/1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ROMSICS Ignác

2007 *Magyarország története.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

TÁNCZOS Roland

2006 Hegyi Antal, Csongrád harcos plébánosa. In: GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István (szerk.): *Oppidum Csongrád 2006.* Csongrád, 59-74.

TOWER Vilmos

1940 *Illemkódex papok és szerzetesek számára II.* Budapest, szerzői kiadás.

SEBESTYÉN István

2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén.* Ceba Kiadó, Budapest.

VÁRY Gellért

1974 *Emléklapok Csongrád múltjából.* Somogyi Könyvtár, Szeged.

Levéltári források jelzete

Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Fióklevéltár. (CSML CSL)

Csongrád Megyei Levéltár, Szentesi Fióklevéltár. (CSML SZL)

Nagyboldogasszony Plébánia (Csongrád) Irattára. (NPI)

Tari László Múzeum, Néprijzi Adattár (TLM NA)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum. (VPL APriv.)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochialis – Csongrád. (VPL Apar. – Cs.)

CONFRATERNITIES AND SOCIAL CHANGES

The fluctuating dynamic of confraternities at Csongrád in the 19th century

Antal Hegyi, the most impressive parish priest of the 19th century Csongrád (Hungary, 1886-1902) reorganized the whole structure of church life in the little Roman Catholic town. He thought that confraternities are the perfect „tools” to deepen the faith of believers and strengthen his own societal basis in the same time. So he established new religious brotherhoods and renewed the older ones. He made significant efforts to place them under his strict direction and kept his chaplains from communal leader functions away. The only thing which evoked hard opposition within the church community was the political ambition of the priest. Antal Hegyi behaved like a citizen and knew his political rights pretty clear. His ideology was radically new, comparing to his predecessors in Csongrád; so its nothing to wonder why his judgment divided the group of believers. In this paper I intend to analyze the organization methods of Antal Hegyi, the parish priest of Csongrád at the end of the 19th century.